

педагогів, разом зі зрозумінням громад – поклав міст понад найтемніші часи застою й зневіри – та переніс скорби нашої духовости в серцях нових поколінь – щоб принести їх у дарі – відродженій Батьківщині.

Жарський Ед.
У 25-річчя Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради (СКВОР). URL:
<https://www.ukrainianworldcongress.org/programs/education/skvor/u-25-richchya-svitovo%d1%97-koorinaczijno%d1%97-vihov/>
[б.д. (приблизно 1992 р.).]

Шевченко С.М.,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти,
Інституту педагогіки НАПН України,
ORCID ID iD: 0000-0002-0432-8893,
Scopus ID: 57225045332

ЗЕНЬКОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ
(1881-1962)

філософ, психолог, педагог, богослов

Народився в місті Проскуріві (нині Хмельницький) в родині вчителя. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира і був залишений працювати в університеті на кафедрі філософії (1900). 1910 р. став головою Київського товариства з вивчення релігії та філософії. 1912 р. захищає магістерську дисертацію «Проблеми психічної причинності», й інтерес до психології на певний час визначає напрям його творчих зусиль. 1915 р. вчений стає професором Київського університету Св. Володимира.

У революційні роки (1918 р.) був призначений міністром віросповідань в Українській державі, очолюваній гетьманом П.Скоропадським. Перебуваючи на посаді міністра, порушив важливе питання українізації богослужіння, перекладу Біблії і богослужбових книг українською мовою. За його ініціативи було скликано Український церковний Собор на якому було ухвалено рішення про те, що мир, толерантність і співробітництво мають стати основними імперативами церкви.

Після приходу до влади більшовиків вчений змушений був емігрувати, перебував спочатку в Югославії, згодом у Чехословаччині, а з 1926 р. – в Парижі. Брав активну участь у відкритті Паризького православного богословського інституту, де очолював кафедру філософії, а з 1944 р. і до самої смерті був деканом інституту.

Творчий шлях вченого був надзвичайно багатограним. Важко виділити в ньому чисто філософський, педагогічний чи богословський етап, бо вони органічно поєднувалися внаслідок глибокого знання вченим європейської науки й вітчизняна духовна традиція. Його творчість була пронизана філософським і світоглядним оптимізмом, вірою в те, що людина здатна поєднати пізнання і віру, розум і серце. Не випадково, аналізуючи розвиток дитячої психології, він велику увагу приділяє соціальному і релігійному аспектам. При цьому основним засобом «соціального засвоєння», за Зеньковським, виступає за творче сприйняття мови дитиною. Разом з мовою, він переконливо доводить, дитина засвоює цілу систему ідей, вірувань, розуміння світу і людини. «У мові відображається історія народу, його характер. Тому ніщо не може так добре і безпосередньо внести в народну душу, як мова, яка немовби всотує в себе

музику народної душі». Учений виступав за широке її висвітлення у контексті всього культурного життя країни.

Основні праці: «Соціальне виховання, його завдання і шляхи» (1918), «Про соціальне виховання» (1920), «Психологія дитинства» (1924) та ін.

Василь Зеньковський

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ЙОГО ЗАВДАННЯ ТА ШЛЯХИ (уривки)

Питання народної освіти висуваються на перший план і набувають широкого державного значення. Народна освіта має стати загальною і обов'язковою, народна школа має бути загальнодоступною, повинна відкривати дорогу для продовження освіти; щаблі шкільної освіти повинні бути безперервними і поступово переходити одна до одної. Поряд із розвитком шкільної справи має бути поставлено на належну висоту також дошкільну та позашкільну освіту, як необхідні допоміжні фактори школи.

Демократизація життя потребує як розширення освіти, але вона різко і наполегливо ставить питання про його поглиблення; освіта має не тільки організовувати розум, не тільки прищеплювати знання та навички до розумової роботи: вона повинна також готувати до тієї громадянської самодіяльності, яку тепер вимагає від усіх нас життя. Освіта має сприяти як розквіту особистості, а й зробити її здатною до соціального життя, має підготувати до соціальної діяльності. Поки єдність державного життя організується зверху, окремі люди не відчують тієї гострої потреби солідарності, який від них вимагає демократичний лад. За демократичного ладу прогрес державного життя може лежати тільки на розвитку внутрішньої єдності, лише на зростанні внутрішньої солідарності в народі. <...>.

Виховання має відповідати на запити часу, має йти назустріч потребам життя та готувати людей нового складу, з іншими навичками, іншими поняттями. Це поглиблення виховання полягає в тому, що школа (як і інші органи виховання, звичайно) повинна взяти на себе завдання соціального виховання, повинна готувати не тільки освічених людей, не тільки ділових працівників, а й громадян, здатних до громадської роботи, натхнених ідеалами солідарності. Ми чекаємо не лише розширення школи, не лише тих реформ, які забезпечать загальнодоступність та єдність школи, але ми чекаємо і на внутрішню реформу шкільної справи, її поглиблення та наближення до життя. Школа має стати органом як розумової освіти, а й органом соціального виховання, стати носієм вищих ідеалів громадськості і справжнім знаряддям соціального прогресу.

Зростання педагогічної думки привело до визнання того, що будь-яка програма повинна пристосовуватися до особи дитини, повинна взагалі індивідуалізуватися. Але

крім цього принципу індивідуалізації освіти та виховання, педагогічна думка дедалі більше усвідомлювала те, що немає і не повинно бути одного спільного ідеалу у вихованні, що кожна особистість має свої індивідуальні особливості, свій шлях індивідуального розвитку. Культ індивідуальності, розвиваючись дедалі далі, доходив до крайності і ставив під сумнів необхідність самої школи, як спільної організації освіти, однаковою всім вихованців школи. <...>.

Але ця індивідуалістична течія в педагогіці, що ставила в центрі всієї дитини та її індивідуальні запити, неминуче викликала реакцію, — і серед різних педагогічних течій, які були обумовлені цією реакцією, одним із найцікавіших був напрямок, відомий під назвою *соціальна педагогіка*⁸³. <...>. Організація виховання має відповідати дійсності, адже сенс свідомої організації виховання означає лише одне, щось несвідоме, випадкове вплив суспільства на дітей, яке має місце в суспільстві, має стати свідомим і плановим. Отже, організація виховання має виходити не від окремої дитини, а від соціальної цілої, від тієї соціальної взаємодії, яка лежить в основі всього розвитку дитини. Але це означає разом з тим, що ідеали виховання належать не до окремої, штучно ізольованої особистості, а до соціального цілого. Особистість ніколи не може досягти ідеалу поза суспільством, ідеальна дійсність, до здійснення якої прагне виховання, включає сукупність людей, соціальну єдність. З іншого боку, соціальний сенс виховного впливу виявляється в тому, що ми готуємо дитину для життя, а не для якоїсь штучної, оранжерейної обстановки, а це означає, що ми повинні насамперед сприяти розвитку в дитині соціальних сил її душі, розвитку в ній духу солідарності. Це анітрохи не усуває і не відсуває завдань розвитку індивідуальних здібностей та особливостей дитини, *але лише надає цьому завданню нового змісту*⁸⁴. Розвивати сили та особливості дитини потрібно не для неї самої (чи держави), але й для соціального цілого. Адже лише у суспільстві, у соціальному спілкуванні кожен із нас стає людиною, і лише живучи для суспільства, ми розвиваємо свої індивідуальні сили. <...>.

Але соціальне виховання не можна поєднувати також із національним вихованням, як це часто має місце в Німеччині. Національне виховання полягає в тому, що ми можливо глибше переймаємося національною творчістю, переймаємося історичними звітами минулих поколінь та одушевлюємо нашу діяльність ними. Національне виховання наповнює нашу душу національним змістом, головним чином через мову та літературу, вводить нас у розуміння природи, економічного життя, усіх форм культурного життя

⁸³ Курсив В.В.Зеньковського.

⁸⁴ Курсив В.В.Зеньковського.

нашої Батьківщини та робить нас здатними бути свідомими та корисними громадянами своєї країни. Таким чином, соціальне виховання наближається за своїми завданнями до національного виховання, але воно стоїть вище за нього і захоплює душу дитини ширше і глибше. Національне виховання обмежує кругозір дитини межами національності і привчає дитину бачити у її національності як найдорожче, а й найкраще явище у світі. На цьому шляху (<...>) дуже легко виникає небезпека прищепити душі дитини вузький націоналізм і навіть шовінізм, зневажливе ставлення до інших національностей, національна зарозумілість. Любов до рідної країни <...>. Уберегтися від небезпеки вузького націоналізму національне виховання може лише в тому випадку, якщо воно спиратиметься на правильно поставлене соціальне виховання, якщо любов до своєї країни, знання її сучасного стану та історії поєднуюватиметься з вихованням духу солідарності, з розумінням цінності людського спілкування. Дух братства, дух солідарності, що ідеально одушевляє соціальне виховання, єдино здатний захистити національне виховання від небезпеки, що стоїть перед ним. Виховання має бути національним, воно має прилучати людину до історичної роботи її країни, має пов'язувати її з рідною країною та розвивати свідомість її обов'язку перед своєю Батьківщиною, але саме тому, що національне виховання необхідне, ще більше необхідне соціальне виховання, яке розвиває вищі сили людської душі – дух братерства та взаємодопомоги. <...>. Космополітизм полягає у запереченні національності, тим часом як «братство народів» якраз передбачає збереження кожним народом його національних властивостей і особливостей і руйнує лише ті перегородки, які заважають народам стати братерськими відносинами один до одного. Якщо колись людству судиться досягти братерства народів, це може бути лише результатом широкої постановки соціального виховання, що розвиває дух солідарності¹.

Соціальне виховання має стати могутнім фактором прогресу <...>. Людина ніколи не може бути зрозуміла поза її соціальними зв'язками, поза соціальним середовищем, але й педагогічний вплив не може бути вдалим, якщо воно трактуватиме дитину як замкнуту індивідуальність. У самому педагогічному впливі є своя соціально-психічна стихія, яка має бути висунута на першому плані, щоб педагогічний вплив був більш продуктивним. Таким чином, соціальне виховання має своє значення не тільки для вироблення в кожному з нас соціальної активності, але воно може стати головною та основною формою педагогічного впливу, через яку інші форми виховання більше досягають своєї мети².

Істотною особливістю будь-якого соціального факту є, таким чином, певна єдність, що зближує окремих людей. Єдність це може бути випадковою (як це буває, наприклад, у натовпі) і тому легко розпадається. Усі невинуваті єдності ми, з одним соціологом,

називатимемо корпораціями, протиставляючи їм натовп. Але й серед корпорацій ми маємо розрізняти такі, що створюються нами, за нашим почином (наприклад, «комітет з влаштування обласного музею» або постійніші — споживче товариство, партії, секти тощо), — такі корпорації, які мають міцне історичне існування. Серед останніх знову-таки слід розрізняти корпорації, які охоплюють лише певний час нашого життя (навчальний заклад, військова служба тощо), та такі, що охоплюють все наше життя (держава, нація, церква, сім'я тощо).

Всі ці різні види соціального спілкування, як бачимо, відрізняються один від іншого стійкістю і глибиною тієї єдності, що у них встановлюється. Наголосимо ще раз: *мова є могутнім фактором соціального спілкування*⁸⁵, але не створює соціальну єдність, а її лише висловлює. Тим часом нам необхідно собі усвідомити, як створюється соціальна єдність, починаючи від найпростіших і закінчуючи складними його формами.

Зрозуміло само собою, що соціальна єдність має психічний характер, що вона є там, де є зрозуміле або слабе, але все ж таки певне свідомість цієї єдності в учасників соціального цілого. Свідомість приналежності моєї до соціального цілого єдино служить ознакою того, що ця єдність насамперед для самого себе, для своїх членів, і поки що цього немає — хоча б у найглухішій формі, доти немає й суспільства, а є просто сума людей. Як виявляє один соціолог, суспільство є там, де є соціальна взаємодія; сума людей стає суспільством з того моменту, як психіка кожної людини буде втягнута у загальне соціальне почуття, рух чи настрої.

Нині усі ми беремо участь у багатьох соціальних колах. У нас є політичне, національне, релігійне життя; кожен із нас має власну професію, має сім'ю, бере участь у різних суспільствах, читає певні газети, журнали, книжки, взагалі приходить у зіткнення з різними соціальними колами. У кожному з нас ніби схрещуються ці різні соціальні кола, і в кожному з них ми маємо особливу роль³.

<...> *правильно зрозуміле завдання виховання*⁸⁶ полягає у піднятті активності шляхом звільнення та розвитку емоційного життя. Тільки на основі вмілого емоційного виховання розвиток волі та розвиток розуму не порушують рівноваги психічних сил особистості та не ведуть до однобічності. Все велике значення розумового розвитку може бути зведено ні до чого, якщо в особистості ослаблено емоційне життя <...>. Але якщо розумове життя одухотворене живими почуттями, якщо емоційна сфера багата, пружна і

⁸⁵ Курсив В.В.Зеньковського.

⁸⁶ Курсив В.В.Зеньковського.

вільна у своїх проявах, вона запалює в особистості, в її розумовій діяльності такий вогонь наснаги, який надає велику діяльність!

Правильна постановка соціального виховання повинна зважати на ці загальні умови педагогічної роботи <...>.

До соціальної творчості ми стаємо здатні лише у тому випадку, якщо ми усвідомлюємо цінність соціального спілкування, усією істотою прагнемо до нього; лише на основі живого та повного справжнім наснагою соціального досвіду можлива соціальна творчість. І тоді нам, звичайно, треба знати важливі соціальні знання та глибоко розуміти соціальний устрій. Потрібно точно і прямо сказати, що в галузі соціального виховання інтелектуалізм, односторонній і розвиток розуму нічого сам по собі не може дати. Центр тяжкості у соціальному вихованні (як і вихованні індивідуальної сторони особистості) повинен лежати у розвитку активності⁴.

Сучасні дошкільні заклади — це найрадісніше, найплідніше і найживіше явище в системі народної освіти. Звідси ллється світло у сучасній педагогіці, звідси йдуть її найкращі ідеї. Перебудова всієї шкільної системи на прикладі принципів дошкільного виховання — це найкраще, чого можна прагнути.

Школа ніколи не повинна забувати про те місце, яке вона займає у соціальному розвитку дитини. Здебільшого школа є для дитини першим широким соціальним середовищем, в яке вона потрапляє після сім'ї⁸⁷, — і в цьому новому соціальному середовищі часто вперше знаходять собі можливість задоволення загальних соціальних запитів дітей. Це поза педагогічне соціальне спілкування дітей не тільки не може бути усунуте, але навпаки воно має стати підмогою для шкільної справи. <...>. Кожен клас є як би маленькою громадою, що самоврядує, всі класи разом утворюють «державу». Діти не тільки розвивають соціальну активність, але вони готуються і до майбутнього політичного життя, привчаються до відповідальності, навчаються дисципліни та ін. <...>. Корисно, звичайно, для дитини з дитинства привчати до суспільної відповідальності, але не менш корисно, а по суті і завжди необхідно жити почуттям солідарності⁵. <...>.

В.В.Зеньковський
Про соціальне виховання. К.: Друкарня Всеукр. Кооп. Вид. Союзу, 1920. С. 6-7. 64 с.

⁸⁷ Курсив В.В.Зеньковського.

ПСИХОЛОГІЯ ДИТИНСТВА (уривок)

У системі наук про дитину («педології») психології дитинства, звичайно, має належати центральне місце⁸⁸, і якщо в даний час психологія дитинства не займає такого місця, якщо її висновки, її принципи поки не надають керівного впливу на інші науки про дитину, то це, з одного боку, є слабким розвитком загальної антропології (загального вчення про людину), з іншого боку — повільним розвитком самої психології дитинства. Але принципово ключ до дитинства, до теоретичних і практичних проблем його полягає в психічній своєрідності дитинства⁶.

Естетичне життя дитини чудове своїм універсалізмом — і цим найбільш відмінна вона від естетичного життя дорослих: все прекрасне, якою б воно не була формою, приваблює і захоплює дитину. Дитя любить і музику, і казку, і малювання, і ліплення, і танці, і сценічні уявлення. Дитині зовсім чужа риса, що так часто зустрічається у дорослих: дитина не знає нашого зосередження на одному-двох видах мистецтва - вона любить усі види мистецтва.

Цей процес, звісно, має позитивне значення, оскільки свідомість є справжнім знаряддям доступного нам творчості, стає справжньої сферою доступної нам свободи. Дитинство має поступитися своїм місцем іншим фазам у розвитку людини, але тим важливіше для нас, щоб кожен із нас пережив своє дитинство, як «золотий час» життя. Поезія дитинства не повторюється, не повторюється і свобода психічного розвитку, яка дає можливість кожному знайти свою індивідуальність, дану нам у дитинстві. Тим важливіше тому дати можливість усім дітям пережити нормально своє дитинство — таким має бути завдання нашого часу, якщо воно хоче дійсно бути «віком дитини».

В.В.Зеньківський

Психологія дитинства. Лейпціг: Лейпциг: Вид-во «Співробітник». 1924. 348 с.

Примітки

1. Зеньковський В.В. Соціальне виховання, його завдання та шляхи. Про соціальне виховання. К.: Друкарня Всеукр. Кооп. Вид. Союзу, 1920. С.6-7. 64 с.
2. Там само. С. 12.
3. Там само. С. 21.
4. Там само. С. 36-37.
5. Там само. С. 49.
6. Зеньківський В.В. Психологія дитинства. Лейпціг: Лейпциг: Вид-во «Співробітник». 1924. С. 10.

⁸⁸ Курсив В.В.Зеньковського.